

11. Глава держави застосував право вето [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/22145.html>.
12. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.
13. Остекление балкона и лоджии металлопластиковыми окнами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arta-group.com.ua/balconies/glazing.html>.
14. Остекление балконов и лоджий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lux-okna.org/balconies/glazing-of-balconies-loggies>.

УДК 340.123

Костиця О.В., ОНМА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОЗИТИВІЗМ ЯК ПІДҐРУНТЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО

У статті доводиться, що видатний російський філософ права Ф. В. Тарановський стояв на позиціях філософії позитивізму та методологічного плюралізму, використовуючи для дослідження правових явищ багатofакторний та соціально-політичний підходи та враховуючи досягнення психологічного вчення Л. Петражицького.

В статье доказывается, что выдающийся русский философ права Ф. В. Тарановский стоял на позициях философии позитивизма и методологического плюрализма, используя для исследования правовых явлений многофакторный и социально-политический подходы и учитывая достижения психологического учения Л. Петражицкого.

The article argues that a prominent Russian legal philosopher F. V. Taranovskiy stood on the positions of philosophical positivism and methodological pluralism, used multifactorial and socio-political approaches in his studies of legal phenomena and took into account the achievement of psychological teaching by L. Petrazhyskiy.

Транзитивне українське суспільство, що уже декілька десятиліть перебуває у стані доганяючої модернізації, гостро потребує революційних змін не тільки у сфері економіки, але й у царині суспільної правосвідомості, адже без прогресивних зрушень у ній «не працюють» навіть такі цілком сучасні, європейські за формою та сутністю правові інструменти як Конституція та конкретизуючі її закони. Як уявляється, провідну роль у перетворенні правової складової суспільної свідомості має зіграти юридична наука. У свою чергу вона теж потребує як деконструкції застарілих і не виправданих практикою стереотипів,

так і реконструкції світоглядних позицій кращих вітчизняних правознавців минулої доби, на основі яких може бути оновлений її методологічний інструментарій. У цьому контексті великий інтерес має філософія юриспруденції одного з найвизначніших представників правової науки кінця XIX – першої третини XX ст. Федора Васильовича Тарановського (1875 – 1936) – академіка Української Академії наук, дійсного члена Сербської королівської академії і ряду європейських наукових товариств, вченого, який зробив значний внесок у розробку багатьох проблем правознавства.

Життєвий шлях та творча спадщина Ф. В. Тарановського стали об'єктом досліджень І. Б. Усенка, О. Є. Музичка, В. С. Савчука, В. О. Томсинова, Л. М. Мудриєвської, О. В. Дмитренко, А. Ю. Іванової. Ними проаналізовано особливості концептуальних положень ученого у галузі історії права, теорії права та держави. Між тим дещо менша увага була приділена філософсько-методологічним аспектам його багатогранної творчості (виняток складає дисертаційне дослідження Л. М. Мудриєвської), тобто тим, які є найбільш на сьогодні затребуваними, зважаючи на доволі сумну методологічну ситуацію у вітчизняній юриспруденції. Філософія права як найбільш адекватна форма правопізнання та утвердження цінностей права здатна суттєво її покращити. Заповненню лакуни і виявленню соціальних та філософських джерел творчості видатного правознавця присвячена ця стаття.

Автор статті погоджується з Івом Шарлем Заркою, що філософський текст завжди є продуктом певної доби та результатом збігу соціальних обставин і одночасно усвідомлює неприпустимість зловживання контекстом [1, с. 249, 251]. В цьому сенсі філософсько-методологічна спадщина Ф. В. Тарановського – це результат суспільних та особистісних викликів, яких він протягом усього життя зазнавав. Його творчість пройшла під знаком бурхливих змін у соціальному, політичному та культурному житті Росії. Він народився під час наступної після Петра I хвилі модернізації Росії, пережив у цій країні три революції, громадянську війну та визвольні змагання українства у 1917-1920 рр., вимушену еміграцію на Балкани та непросте реформування сербської/югославської державності у 1920-1930-х рр.

Не менш бурхливим були події на його навчальному та науково-педагогічному шляху. Перетворення у правовій системі пореформеної Росії спонукали наукові дослідження у сфері юриспруденції. Російська юридична наука за короткий строк вийшла на рівень європейської політичної та правової думки, чому доказом є когорта блискучих правознавців практично у всіх галузях юриспруденції. Зазначимо, що до покоління учителів Ф. В. Тарановського – тих,

хто ідейно підготував і здійснював великі реформи, належать М. М. Коркунов, Ф. І. Леонтович, М. М. Капустін, до старших сучасників – П. І. Новгородцев, Є. М. Трубецької, П. Б. Струве.

Навчання та праця у Варшавському університеті, потім у Демидовському ліцеї, Дерптському (Юр'євському) університеті, у навчальних закладах України, паралельно – науково-навчальні відрядження за кордон, викладання різних, між собою майже не пов'язаних навчальних дисциплін – усе це позначилося не тільки на виборі об'єкту наукових студій, але й на філософсько-методологічних пошуках Ф. В. Тарановського, на формуванні його наукового світогляду у цілому.

Під світоглядом ученого розуміється загальна картина світу, тобто систематизована сукупність образів, уявлень та понять, в якій і за посередництвом якої він усвідомлює світ і, якщо це стосується суто правознавства, така складова картини світу як правова підсистема соціуму. Філософський або релігійний світогляд є підґрунтям будь-якої правової доктрини або концепції. Світоглядною основою правового учення Ф. В. Тарановського став філософський позитивізм, який у другій половині XIX – на початку XX століття був пануючою методологічною парадигмою практично в усіх галузях наукового знання. Як відзначають історики науки жоден вид світської ідеології до позитивізму не породив такого значного соціального ефекту, навіть беручи до уваги філософію Просвітництва. Більше того, довгий час домагання позитивізму стати єдиною можливою формою наукової філософії здавалося неоспорюваним.

У плані прихильності філософському позитивізму серед юристів Ф. В. Тарановський був не самотнім. Позитивістом був його учитель Ф. І. Леонтович, сучасники М. М. Ковалевський (на його роль у становленні Тарановського як ученого вказує Л. М. Мудриєвська [2, арк. 149]), М. М. Коркунов, учені, лекції яких він слухав в Європі і праці яких докладно аналізував – Р. Ієринг та Г. Єллінек.

Кожен з них усвідомлював пізнавальні межі застосування цієї методологічної парадигми, необхідність її варіювання на рівні системи методів та принципів науки правознавства. Так, М. М. Коркунов пропонував поєднувати методологію позитивізму з методологією філософії права в юридичних дослідженнях [3, с. 12]. У свою чергу Ф. В. Тарановський попереджав про неможливість застосування «могутнього знаряддя природознавства – експериментального досвіду», зазначаючи при цьому що цей вагомий недолік може бути суттєво зменшений шляхом застосування порівняльного метода [4, с. 163].

Філософсько-методологічне кредо Ф. В. Тарановського виражено, передусім, у вступній лекції «Історичні і методологічні

взаємовідносини історії, догми і політики права», яку він прочитав у Демидівському ліцеї (1906 р., надрукована у 1907 р.), рецензії на «Нариси філософії права» Й. В. Михайловського (1915 р. Ця праця вийшла за межі простого відгуку на науковий твір і стала самостійним науковим доробком) та підручнику «Енциклопедія права» (1917 р.). Зазначимо, що усі ці твори за сутнісними характеристиками (методологія та тип праворозуміння ученого) є тотожними.

Прихильність Ф. В. Тарановського філософському позитивізму добре проілюстрована його словами: «Людина прагне пізнати минуле для того, щоби розуміти і направляти сучасне та прокладати кращі шляхи майбутнього» [4, с. 151], які майже дослівно повторяють відомий вислів Огюста Конта «Знати минуле, щоб розуміти сучасне та передбачити майбутнє». Саме методологічна, інструментально-пізнавальна цінність приваблювала його у позитивістській філософії: «Значення позитивізму лежить в тому, що він точно визначив об'єкт пізнання, вказав, яка позитивна мета доступна людині у сфері думки, і встановив ті прийоми, за допомогою яких ця мета може бути досягнута» [5, с. 151.].

Але найважливіше, що у своїй практичній науковій діяльності Ф. В. Тарановський стояв саме на цьому міцному ґрунті позитивної науки. Так, це стосується визначення об'єкту усіх – як теоретико-правових, так і історико-правових – досліджень Ф. В. Тарановського.

Так, Тарановський наголошував, що основний методологічний прийом сучасної історико-правової науки – вироблений філософією позитивізму прийом спостереження, який «назавжди замінив підведення історико-правових явищ під метафізичні схеми» [4, с. 163]. Вивчення права має ґрунтуватися на фактах, водночас позбутися забобонів та містики і бути спрямованим на зміну практичного життя людей. Отже, на основі філософської системи позитивізму повинна бути суттєво реформована і юридична наука, зокрема, вона має збагатитися принципами та методами, які відомі природничим наукам. З урахуванням вищевказаного видається помилковим твердження про відхід Ф. В. Тарановського від позитивізму [6, с. 4], якщо мати на увазі саме світоглядну основу його методології.

Філософія позитивізму не суперечила застосуванню різних підходів та методів до вивчення держави і права. Більше того, фактично вона стала для них міцною підвалиною. В «Енциклопедії права» Ф. В. Тарановський зазначав, що позитивне вивчення суспільних явищ знайшло ключ для пояснення соціального питання, яким є умови господарського, економічного життя [5, с. 40].

Філософський позитивізм зумовив застосування Ф. В. Тарановським принципу історизма. У своїй праці «Історичні і методологічні

взаємовідносини історії, догми і політики права права» він простежив зміну методологічних установок протягом існування юридичної науки. Він підкреслює, що потреби практичного життя викликали появу перш за все формально-юридичного (догматичного) методу пізнання правової реальності. Завершену його систему надала уже римська юриспруденція [4, с. 153]. В подальшому глосатори та пост-глосатори використовували цей метод із суто цілей з'ясування змісту норм римського права та їх коментування, не виробивши при цьому системи юридичних конструкцій. Їхня методологічна база залишилась розрізненою, спрямованою на вирішення вузькоконкретних завдань. Ф. В. Тарановський правильно охарактеризував темпоральний вимір праворозуміння середньовічних юристів: «повна відсутність історичної перспективи усувала в їхніх очах будь-яку відмінність між сучасним та минулим: у стародавньому тексті вони бачили відбиток сучасного їм життя, знаходячи відмінність можливо тільки у назвах» [4, с. 155]. Підмічена Тарановським особливість сприйняття часу лише набагато пізніше була докладно проаналізована А. Я. Гуревичем [7, с. 87-130]: параллелізм античної, біблійної історії та сучасності, орієнтація на минуле, несприйняття змінності та плінності часу, авторитет старовини, який породжував упевненість в тому, що нічого нового не треба винаходити.

Ф. В. Тарановський у сфері пізнання був супротивником монізму та прямолінійного одностороннього підходу. Зокрема, проти методологічної односторонності Ф. В. Тарановський виступав ще в одній із перших своїх великих робіт «Юридичний метод у державній науці. Нарис розвитку його в Німеччині: Історико-методологічне дослідження». Учений критикував позицію тих представників юридичної школи німецьких державознавців, на думку яких юридичний (догматичний) метод є єдиним і винятковим методом вивчення держави. Учений, категорично заперечуючи їм, говорив про співіснування декількох методів і дисциплін, спрямованих на вивчення держави. На його думку, тільки з погляду співіснування з іншими методами є можливою об'єктивна оцінка юридичного методу [8, с. 247-249].

Високо оцінюючи заслуги Л. Петражицького, Ф. В. Тарановський зазначав, що психологічний аналіз індивідуальної свідомості виявився цілком доречним і плідним для з'ясування своєрідного характеру нормативного впливу права на волю індивіда. Однак питання щодо цього впливу не вичерпує всіх сторін пізнання права. Тарановський не погоджується з думкою Петражицького щодо того, що психологічний аналіз індивідуальної правосвідомості є єдино можливим прийомом дослідження права. Виступаючи проти такого роду монізму, Тарановський пише: «Право впливає на індивідуальну волю,

відображується в індивідуальній свідомості, але не породжується нею. Як соціальна норма право породжується суспільним середовищем, визначає життя людей у суспільстві і має на меті підтримку і розвиток громадського життя. Звідси випливає, що аналіз індивідуальної правосвідомості не може бути достатнім прийомом дослідження для всебічного вивчення права» [5, с. 83].

Девіз методологічного плюралізму вченого більш яскраво виражений у такому висловлюванні: «Придатність і плідотворність прийому дослідження для вивчення одного боку питання аж ніяк не доводить придатність його для всебічного вивчення того ж явища. Монізм точки зору і прийомів дослідження веде до односторонності у загальному розумінні досліджуваного явища» [5, с. 83]. Ф. В. Тарановський вважав за важливе, щоб методи дослідження відповідали його предмету, інакше самовільно обраний метод приведе дослідника до омани, до відходу від правової реальності. У своїх міркуваннях щодо закономірності суспільного розвитку він був супротивником вузького позитивізму, оскільки цей підхід не дозволяв адекватно виявити ці закономірності. «Ми, – писав учений, – не можемо приєднатися до тих представників позитивізму, які задовольняються тільки емпіричними законами суспільних явищ і нічого більше не шукають. Таке ставлення до справи є некритичним, тому що ігнорує безсумнівну кризу науки. Обравши певний шлях дослідження, воно зупиняється на половині шляху і не ставить питання, чи цілком відповідає обраний шлях властивостям досліджуваних явищ» [5, с. 325-326]. Природа останніх у суспільних, у тому числі правових, науках, на думку ученого, вимагає встановлення соціальних законів, що і є одним із головних завдань цих наук.

Ф. В. Тарановський повсюдно виступав проти одностороннього догматичного підходу до права. Він висував тезу, відповідно до якої для правильного наукового пізнання правових явищ необхідне вивчення, говорячи термінологією Л. Петражицького, як офіційного, так і неофіційного права. Критикуючи індивідуалістську концепцію Л. Петражицького, Ф. В. Тарановський зараховує до неофіційного права не всю сукупність суб'єктивних правових переживань у психіці індивіда, як у Л. Петражицького, не факти суб'єктивної правосвідомості та їхні проєкції, а юридичні норми об'єктивного значення.

Тарановський звертає увагу ще на один важливий момент. Як він вважає, у сфері офіційного права є певні неофіційні елементи, інакше кажучи, іноді до цієї сфери проникають деякі правові норми, що складаються не тільки окрім законодавчого веління, але й окрім законодавчого визнання, наприклад, різноманітні юридичні звичаї, які виникають у сфері державного права і діють там нарівні із загальними і навіть основними законами. На думку Ф. В. Тарановського, «тільки

сукупне вивчення обох сфер права може привести до реального пізнання правової дійсності. Для вибагливого реального пізнання необхідно мати на увазі, що офіційне право, незважаючи на весь престиж формального панування закону, діє фактично не безумовно і не скрізь. Тому недостатньо знати офіційне право; необхідно ще досліджувати, наскільки воно насправді застосовується в житті. Початок верховенства закону встановлює презумпцію, відповідно до якої офіційне право обіймає собою все позитивне право, що діє у певному суспільному союзі, у певній державі. Дійсність не виправдовує цієї презумпції. Сучасні юристи доходять усвідомлення того, що офіційне право збігається із суцільнокупним об'єктивним правом тільки приблизно. Залишаються при цьому деякі порожні місця, які займає саме неофіційне право» [5, с. 496].

Як указував учений, суто догматичний підхід є, можливо достатнім для судової практики, але для наукового пізнання сучасного правового життя його, безумовно, недостатньо. Більш сприятлива методологічна ситуація складалась в історико-правовій науці: «Історики права давно вже вивчають не одне лише офіційне, але й неофіційне право, відрізняють в офіційному праві норми, що дійсно застосовувалися в житті, від таких, що не застосовувалися і, лише спираючись на сукупність норм, які дійсно застосовувалися, як офіційного, так і неофіційного права, відновлюють справжній стан права в минулому і намічають хід його розвитку» [5, с. 496].

Для пояснення правових явищ Ф. В. Тарановський застосовував принцип методологічного плюралізму, вважаючи при цьому, що один із факторів суспільного життя не дозволяє отримати істинно науково-історичне знання про досліджувані явища. Аналогічної ж думки про роль окремих факторів і зовнішнього середовища у цілому Ф. В. Тарановський дотримувався також при розгляді «соціально-політичного методу», якому надавав особливого значення. Він зазначав, що названий метод, з'явившись ще в середині XIX ст., дозволив ученим просунутися вперед у вивченні, зокрема, такого явища як феодалізм. Зміст цього методу визначався Ф. В. Тарановським як принципове визнання того, «що політичні елементи ... є похідними від соціальних елементів, що складаються поза впливом влади, або, принаймні, неминуче координуються із соціальними елементами» [9, с. 8]. Як свідчить конкретний історико-правовий дослідницький досвід ученого, він був не тільки прихильником, але й активним провідником методологічного плюралізму.

В підсумку слід зазначити, що методологія юриспруденції Ф. В. Тарановського ґрунтувалась на найбільш реалістичній і переконливій для тих часів філософії позитивізму і відповідному їй принципі

методологічного плюралізму. Результатом методологічних пошуків ученого стало широке застосування у теоретико- та історико-правових працях принципу історизму, соціально-політичного методу та багато-факторного підходу до правових явищ.

Література:

1. Голіченко Т. Роздуми довкола сучасної історико-філософської методології і ідеологія контексту та її критика в працях І.-Ш. Зарка / Т. Голіченко // Могилянські історико-філософські студії. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 240-256.
2. Мудриєвська Л. М. Державно-правові погляди Ф. В. Тарановського: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мудриєвська Людмила Михайлівна. – К., 2010. – 213 арк.
3. Шаповал О. В. Учение Н. М. Коркунова о праве : автореф. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. – «Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве» / О. В. Шаповал. – Краснодар, 2005. – 23 с.
4. Тарановский Ф. Историческое и методологическое взаимоотношение истории, догмы и политики права / Ф. В. Тарановский // Журнал Министерства юстиции. – 1907. – № 3. – С. 151-170.
5. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – 3-е изд. – СПб. : Лань, 2001. – 552 с.
6. Дмитренко О. В. Проблеми державної влади у творчій спадщині Ф. В. Тарановського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Дмитренко. – Луганськ, 2011. – 20 с.
7. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры // Гуревич А. Я. Избранные труды: в 2 т. – М., СПб. : Университетская книга, 1999. – С. 17-262.
8. Тарановский Ф. В. Юридический метод в государственной науке. Очерк развития его в Германии: Историко-методологическое исследование / Ф. В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. округа, 1904. – 342 с.
9. Тарановский Ф. В. Феодализм в России. Критический очерк / Ф. В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. округа, 1902. – Кн. 4. – 53 с. – (Варшавские университетские известия. Отд. оттиск).